

Retfærd og kvinderne – Nogle spredte jubilæumsglimt

KIRSTEN KETSCHER

We will need at times to consult passions of indignation and love, which can be essential elements in a radical critique of unjust institutions.

*Martha Nussbaum: Rawls and Feminism,
Samuel Freeman (ed): The Cambridge
Companion to Rawls, s. 490.*

Redaktionen har i anledning af jubilæet bedt mig om at filosofere lidt over Retfærds forhold til kvinderne og kvindereetten bl.a. på baggrund af mine personlige erindringer fra min tid i Retfærds redaktion.

I begyndelsen

I 1979 blev jeg opfordret til at indtræde i Retfærds redaktion. Samtidig med mig indtrådte yderligere to kvinder: Margrethe Bak Pedersen fra Århus og Hanne Pedersen fra København.

Retfærd, hvis første nummer udkom i 1976, havde indtil da en redaktion, der udelukkende bestod af mænd. Tidsskriftet var med sin marxistiske indretning også et maskulint projekt. Marxismen blomstrede på universiteterne og inden for mange fag blev 1970'erne og delvis 1980'erne en periode, hvor denne retning dominerede. Der blev foretaget eksegese på Marx skrifter og into-

lerancen over for anderledes tænkende havde gode dage.

Inden for jurastudiet slog marxismen aldrig an, hverken hos lærere eller studerende. Jurastudiet var særdeles traditionelt lagt an. Men retsvidenskaben trængte åbenbart til en fornyelse efter de mange årtier, hvor navne som Ross, Poul Andersen, Ussing og Ernst Andersen, der alle havde deres rødder solidt plantet i tiden lige før og efter 2. verdenskrig, stadig var de mest fremtrædende lærebogsforfattere.

Retfærd måtte således også forstås som et mere alment tiltrængt fornyelsesprojekt. Den marxistiske tilgang var et af tidens standardtilbud.

1970'erne var også årtiet for den nye feminisme. Et af de store spørgsmål var i hvilket omfang, kvinderne kunne tillade sig at drive kvindekamp uden at underordne sig klassekampen. Kvinderet som ny juridisk disciplin var et barn af den nye feminisme. Den var ikke som andre kvindevidenskaber marxistisk

domineret - Tværtimod blev marxismen af mange kvinderetsforfattere opfattet som blot endnu en variant af den mandehørm, som man var vant til på studiet og i faget. Som kvindelig studerende var man uddefineret medmindre man kunne glemme sit køn. Forholdene på studiet dengang mere end opfyldte det, der i forskellige EU-direktiver nu er defineret som chikane, nemlig "at der udvises en uønsket adfærd i relation til en persons køn med det formål eller den virkning at krænke denne persons værdighed og skabe et truende, fjendtligt, nedværdigende, ydmygende eller ubehageligt klima". Undervisningsmaterialet, lærere og hele miljøet var kvindefjendtligt.

Tidsskriftet *Retfærd* var derfor i det danske juridiske miljø en forfriskende nyhed. Samtidig var det uklart, hvor marxistisk, det faktisk var.

Jeg var allerede af *Retfærds* redaktion i 1978 blevet bedt om at redigere et nummer af *Retfærd*, der skulle handle om kvinderet. Jeg gjorde opmærksom på, at jeg ikke tilhørte den marxistiske skole, men blev forsikret om, at det ikke var en betingelse, idet *Retfærd* var "åben for en bred debat" som der stod i tidsskriftets grundlag. Som jeg husker det fik jeg også fuldstændig frie hænder i redaktionsarbejdet. Om dette *Retfærd*nummer mere senere, men først lidt om mine oplevelser og indtryk af redaktionen i den tidlige *Retfærd*periode.

Glimt fra de tidlige redaktionsmøder

Retfærd havde dengang som nu et nedskrevet grundlag. Dengang var det en fanfare for

marxismen, for socialismen og mod kapitalismen samtidig med, at det nærmest indeholdt en beklagelse over opløsningen af den borgerlige retsstat og de deraf følgende indskrænkninger i de demokratiske friheder. Jeg husker, hvorledes dette grundlag gang på gang blev påberåbt under møder i redaktionen i forbindelse med efterkritik af de udkomne numre. Det var nemlig et fast punkt på dagsordenen at evaluere de udkomne numre ud fra tidsskriftets grundlag. Det må medgives, at adskillige af redaktionens medlemmer havde et ret afslappet forhold til den marxistiske eksegese, men der var også "strammere". De mest fremtrædende var Henrik Bang (alt for tidlig død i 1987) og Torben Wanscher (som senere mistede troen).

For et nytiltrådt kvindeligt redaktionsmedlem var disse møder meget frygtindgydende. Det meste af, hvad der blev sagt om det (ofte manglende) marxistiske niveau i tidsskriftets artikler kunne jeg simpelthen ikke følge med i. Ofte forudsattes det, at man kunne jonglere med Altvater, Althusser og hvem der ellers p.t. var på tapetet i den almene marxisme. Stemningen blandt redaktionsmedlemmerne kunne blive virkelig fjendtlig og højspændt. Nogen gange var der bogstavelig talt øretæver i luften. Kvinderne satte sig som regel sammen nederst ved bordet og var mestendels noget måbende over debatformen. Jeg husker, at Hanne Petersen var den, som blandt os kunne tage order, fordi hun var mest hjemme i det marxistiske ordforråd. Når vi ikke løb skrigende bort allerede ved det første møde, hang det meget sammen med, at vi også oplevede, at vi blev respekteret i de almindelige diskussioner. Det at blive taget alvorligt i de retsvidenskabelige miljøer var ikke hverdagskost for kvinder i det årti.

Mens de marxistiske diskussioner og efterkritikker var humørforladte, ukonstruktive og egnede til at fremkalde aggressioner af værste art blandt de mandlige medlemmer, var de juridiske diskussioner kreative, åbne, ofte meget humoristiske og dertil inkluderende i forhold til kvinderne.

Angående efterkritik var et af de værste kritikpunkter, at en artikel ligeså godt kunne være blevet publiceret i "Juristen" (det danske tidsskrift for jurister). En af mine artikler fik det prædikat (Om planlægningsbegrebet som retsform, Retfærd XII s. 1-9). Selvom der var nogle af de andre redaktionsmedlemmer, der mente at den godt kunne gå an, så husker jeg det som meget ydmygende at blive udsat for denne type kritik, som også i sin fremtrædelsesform var yderst ubehagelig.

Da Kvinderetsnummeret skulle evalueres kom jeg som redaktør virkelig i skudlinjen. Jeg havde skrevet introduktionen og bl.a. udtrykt forholdet til marxismen således "uanset man kan hente inspiration fra en marxistisk tankeverden, så medtænker denne synsmåde med sin stærke produktionsfiksering ikke de problemer, der er særlige for kvindundertrykkelsen". Dette udfald blev stærkt kritiseret ved efterkritikken. Jeg husker, at jeg spagt sagde, at jeg ikke mente, at marxismen kunne forklare kvinders undertrykkelse. Hertil genreplicerede Torben Wanscher: "Marxismen kan forklare alt". Og herved blev det.

Det var hårde år. Senere blev det marxistiske element nedtonet som krav til en enkelte artikel. Efterkritikken blev mere fagligt juridisk fokuseret. Der kom flere kvinder i redaktionen og tonen blev i det hele taget mere forsonlig. Jeg blev selv københavnerredaktør og var med til at foreslå, at tidsskriftet blev nordisk i 1984. Dette var bl.a. inspireret af

mine forbindelser til det nordiske kvinderetsmiljø. Særlig de norske redaktionsmedlemmer blev et friskt og udogmatisk tilskud til tidsskriftet, fordi "kritisk juss"-retningen, som mange af disse havde forbindelse til ikke på samme måde var sovset ind i marxismen.

Med overgangen til nordisk tidsskrift sluttede en epoke og en ny startede, hvor kvindernes deltagelse både i redaktionsarbejdet og som forfattere efterhånden var blevet en selvfølge.

Retfærd 10: Kvinderet

Nummeret er et godt bidrag til en forståelse af kvinderetten i dens tidligste periode. Dette nummer illustrerer, hvilke problemer, som var på kvinderettens dagsorden i slutningen af 1970'erne.

Det drejede sig om kvinders rettigheder i arbejdslivet, i familielivet., om abortlovgivning, om kvinderettens teorier og metoder og om kvinder som voldtægtsofre.

De bøger, der blev anmeldt var Helge Thues to bøger: "Avtalt samliv" og "Hans ekteskap og hennes". Karin Widerbergs doktoravhandling: "Kvinnans rättsliga och sociale ställning i Sverige 1750-1976, Ruth Nielsens: "Kvindearbejdsret" og Årbog for Kvinderet 1978. Under meddelelser er der små omtaler af kvinderetsmiljøerne i Danmark, Norge og Sverige, af Kvinderetlig skriftserie (som udgav Årbog for Kvinderet i årene 1978-85) samt en indkaldelse til det 3. nordiske kvindeturismøde.

Alt i alt en værdifuld dokumentation af udviklingen af en faglig disciplin og et miljø, som med tiden viste sig at være noget mere overlevelsesegnet end marxistisk ret.

Dette var perioden, hvor kvinders deltagelse på arbejdsmarkedet for alvor slog igennem. Dette betød en konflikt mellem ægteskabskontrakt og arbejdskontrakt. Ruth Nielsens "Kvindearbejdsret" må nu i vore dage betegnes som en såvel kvinderetlig som arbejdsretlig klassiker. Det er derfor interessant fra en bakspejlsposition at genlæse Hanne Petersens anmeldelse. Hanne Petersen anerkender den pionerindsats, som bogen repræsenterer, men kritiserer den for "et sigte som er mere begrænset end en marxistisk analyses sigte (burde være)". Hanne Petersen kritiserer, at kvinders integration i arbejdsstyrken ses som et udelukkende positivt fænomen. Hun savner en stillingtagen for emancipation af kvinder og ikke blot for ligestilling og integration. I dag vil vi nok sige, at det sidste er en forudsætning for det første, men det var nok mindre klart den gang. Det er også interessant at notere sig, at udviklingen i de næsten 25 år, der er gået, har betydet en marginalisering af ægteskabskontrakten og at konflikten nu manifesterer sig mellem forældreskab og arbejdskontrakt.

Der var 20 forfatternavne (alle kvinder) til nummerets forskellige artikler (incl. Redaktøren). Flere artikler havde flere forfattere. Af disse er 9 i dag professorer ved danske, svenske eller norske universiteter. To er i anden fast stilling ved et universitet. En er Højesteretsdommer. To er advokater med egen forretning. En er i chefstilling i et departement. Resten kan jeg ikke placere. Facit er imidlertid, at hovedparten har gjort det godt for sig selv i den juridiske profession.

Et tidsskrift kan også kendes på, hvem det kan tiltrække som forfattere. Særlig interessant er det naturligvis, at så mange har opnået en slutstilling som professor. Retfærd kunne således tiltrække unge kvindelige talenter

med noget på hjertet og på hjernen. Det tror jeg ikke alene gælder de kvindelige forfattere, men er et generelt træk for Retfærd, der også i dag kan tiltrække unge forfattere med fremtiden foran sig.

Retfærd, kvinderne og kvinderetten efter pionerperioden

Kvindelige forfattere skriver ikke alene om kvinderet i Retfærd. Men Retfærd har været et centralt forum for udvikling af den kvinderetlige debat. I Retfærd 50 rejste Henriette Sinding Åsen i artiklen: Hva slags barn? en ny debat om kvinders ret til abort efter indførslen af fosterdiagnostik. Retten for kvinden til selv at bestemme, om hun vil føde et barn udvides nu også til spørgsmålet om hvilken slags barn, hun vil acceptere. Dette var ikke indeholdt den klassiske abortdebat, der bl.a. blev belyst i Retfærd nr. 10.

I de senere år har særlig også unge finske og svenske kvinderetsteoretikere bidraget med spændende nyudviklinger af kvinderetten set som social konstruktion som led i mere grundlæggende metodiske og teoretiske spørgsmål om ret og genus, som er den svenske variant af kvinderetten. Se som eksempel Eva Maria Svensson: Delar av en helhet, i Retfærd 74.

Retfærd skal roses for at være det tidsskrift, der er mest fremme i skoene med hensyn til at publicere kvinderetlige artikler. Gennemser man Refærds 99 numre, så er det mit indtryk, at artikler med kvinderetligt indhold kontinuerligt bringes. Herved får man et godt indtryk af udviklingen af denne juridiske disciplin, som overlevede og udvik-

lede sig, mens marxismen blomstrede af både inden for kvinderetten og retsvidenskaben generelt.

Retfærd har også været et tidsskrift, der har markeret nogle milepæle i kvinderetten. I 1986 kom endnu et kvinderetsnummer 31: Kvinderetfærd, der bl.a. indeholdt artikler fra et nordisk forskerkursus i kvinderet, hvor nu afdøde Torstein Eckhoff spurgte: Kan vi lære noe av kvinneretten? I 1987 blev Tove Stang Dahl udnævnt til æresdoktor ved Københavns Universitet. Dahls festforelæsning: Fra kvinners rett til kvinneverett blev bragt i Retfærd nr. 37. I Retfærd 33 står en anden af kvinderettens små klassikere, Anna Christensens Kvinnorätten och lagpositivismen. Anna Christensen blev senere udnævnt til æresdoktor ved Universitetet i Oslo i 1994. For begge disse forfattere var en af hovedbegrunderne for udnævnelsen deres kvinderetlige arbejde og dets betydning for den almene retsvidenskab. Disse to fremtrædende kvinderetsteoretikere med stor tilknytning til Retfærd er nu begge døde, en alt for tidlig død. Tove Stang Dahl i 1993 og Anna Christensen i 2001. Deres nekrologer kan læses i Retfærd nr. 61 og nr. 93.

Kvinderettens krønike er flettet ind i Retfærds krønike. Kvinderetten er også så meget andet. Det samme gælder Retfærd. Men at kvinderettens og Retfærds cirkler mødes og overlapper hinanden er efter min opfatelse et vigtigt led i den almene retsvidenskabelige diskurs.

Kvinderet kun for feinschmeckere?

Kønsperspektivet er generelt og burde indtænkes generelt ikke kun af kvinderetsforfattere. Hvis jeg skal anslå en mere pessimistisk tone, vil jeg sige, at mens kvinderetsforskere orienterer sig hos andre retsvidenskabelige forfattere i det hele taget og henviser til deres værker, kniber det mere for disse (som regel mandlige forfattere) at følge med i genussforskningen (for nu at tale svensk) og indtænke kønsperspektivet.

Det er også påfaldende i hvor lille omfang mandlige forfattere i Retfærd henviser til kvindelige forfattere i deres noter etc. Dette er en (sikkert ubevidst) marginalisering og usynliggørelse af kvinders retsvidenskabelige forskning. Det gælder såvel af kvindelige forfattere mere generelt som kvinderetlige forfattere. Men der er også gode eksempler i Retfærd på, at diskussionerne går over kønsgrænserne. Aasens abortartikel jf ovenfor provokerede en mand K.G. Hammarlund til svar i Retfærd 52. Se også Alf Peter Høgbergs svar i Retfærd 91 på Hege Brækhus artikel: Ekteskapet fra økonomi til kjærlighet, Retfærd 89. Høgberg opponerer mod hvad han betragter som Brækhus brug af kønsstereotyper. Et andet godt eksempel er også Kimmo Nuotios anmeldelse i Retfærd 76 af den svenske kvinderetsantologi: 13 kvinnoperspektiv på rätten, hvor han konkluderer, at "kvindeforskningen kämpa(r) med samma problem, som rättsforskningen i litet almännare mening." og at "kvinnorättsforskningen har kommit anmärkningsvärt långt också i teoretisk henseende".

Kvinderetlige forfattere har meget ofte været retsvidenskabelig avantgarde. Lad mig

nævne Rawls som eksempel. Han er nu kommet mægtigt i vinden hos mandlige forfattere. Men Tove Stang Dahl introducerede ham, som den første i nordisk ret allerede i 1985 i sin kvindereelige retslære: Introduktion til Kvinneretten. Jeg har ikke set, at nogle af disse mandlige forfattere overhovedet har bemærket dette. Jeg tror simpelthen ikke, at de ved det. Selvom de beskæftiger sig med almene teorier og metoder, er de ikke sporet ind på at orientere sig i den kvindereelige litteratur. Der ligger efter min opfattelse et stort udviklingspotentiale for retsvidenskaben i at integrere disse synsvinkler. Kønsperspektivet bør mainstreames.

Rawls lagde fundamentet til sit (liberale) teoretiske projekt 'A Theory of Justice' i 1970'erne. Kvinderetsforskere har bevæget sig fra Rawls til den fremtrædende amerikanske retsteoretiker Matha Nussbaum, hvis forskning til dels kan ses som en videreudvikling af Rawls dels som en opposition og korrektion af denne. Jeg har ikke set, at nogen mandlige nordiske retsteoretiske forfattere har opdaget hende endnu. Er det virkelig så-

dan, at historien gentager sig? Interesserede kan starte med at læse Helga Erviks anmeldelse af Nussbaums 'Sex and Social Justice' i Retfærd 91.

Mit jubilæumsønske for Retfærd skal være, at man fortsat formår at tiltrække unge talenter, kvinder som mænd. Min opfordring til redaktionen skal i denne sammenhæng være, at man gennem aktivt redigeringsarbejde sikrer sig, at kønsperspektivet medtænkes og ikke forbliver upåagtet, hvor det kunne have bidraget til bedre retsvidenskabelig analyse. Det er dårlig (rets)videnskab at relevante bidrag fra kvindelige forfattere overses eller udelades. Kønssensibiliteten trænger til et løft – også i Retfærd.

Tillykke!

Forfatteroplysninger

Kirsten Ketscher er professor i socialret ved Københavns Universitet og professor II i kvinderet ved Universitetet i Oslo. Hun har været medlem af Retfærds redaktionsiden 1979 – nu mere fra sidelinjen.